

אתר דעת - מכללת הרצוג

הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבוכדנאצר - נבוכדנאצר במקרא

הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבוכדנאצר - נבוכדנאצר במקרא

מאת

ד. ש. לוינגר

דניאל פרק ב' וירמיהו פרק כ"ה לאור המאורעות בבבל

גורלה של השושלת הבבלית הואל העסיק דמיון וביארו וחינו גם בשבת עמנו על אדמתו ואף בתקופת גלות בבל; הם הרגישו שתפקיד מכריע יש לקורות שושלת זאת לגבי עתידו של העם היהודי. ירמיהו, שהתחיל פעולתו הנבואית בשנת עלייתו של נבוכדנאצר לשלטון בבבל, ודניאל החנה, שחי בחצרו של נבוכדנאצר בהתחלת ירידת החנה של בבל, בודאי מתייחסים אל ארועי מלכי ארץ זאת גם באותם מקומות בספריהם בהם אין הם מדברים במפורש על זאת ואף אינם מזכירים את שמת השליטים הורים, מאיו סיבה שהיא, או שאינם יכולים להבליט רעיונותיהם בצורה מובנת לכל.

לאור הידיעות המופיעות גם במקורות חיצוניים כדאי היום מחדש חלקים מסוימים בספריהם. בראש ובראשונה רצוי לשקול את המניעים המדיניים בדבריהם; העשירים להפוך אור נכון על המצב מנקודת ראות בבלית ויהודית גם יחד, במקום להסתמך על ההשערות של חוקרי חולדות עמים אלה, או הספרות המקראית שאינם מייחסים חשיבות לענינים אלה. על גשאל החלק הראשון במאמר, זה דותי לפני כחצי יובל שנה בספר וזכרתי שיצא לאור לכבוד עמנואל לעף (מוכרת עמנואל) בהתעוררתי, תוכן מחקרי עורר התענינות בראשונה בחוגים קטלניים, מאחר שהועלת בו רעיון מפתיע: פרק אחד בדניאל שיך באמת לאותה תקופה עליה מדובר בו. עורך הבטאון המקראי של הווארטיקן, אב"ס, עבר, כשסקר את המאמרים הקשורים באוסף זה במקרא, על יסוד הרעיון של מומחה ממוצא הונגרי, שהכין ממנו קיצור בערימת, קובע שתוכנו מענין מאוד ורצוי מצד אחד לפרסומו גם בלשון אחרת המובנת לרבים, ומצד שני כדאי לבסס השערתו על נימוקים נוספים: הוא גם מביא בגרמנית כפירוט מלא את השערתו. אחר משאלתו הראשונה מלאתי כבר לפני כן בהדפיסי את מאמרי זה גם באנגלית בספר וזכרתי לכבוד י. גולדציהר. הית לפרסומו הד אותה בארה"ב וזכה להערכה

Nebuchadneczar's Dream in the Book of Daniel (Ignace Goldziher Memorial Volume, Part I, Budapest 1948), 336-352.

F. L. Battles, (Books Review, The Muslim World XL, (1950), 65-66.

Nebuchadneczar's Dream in the Book of Daniel (Ignace Goldziher Memorial Volume, Part I, Budapest 1948), 336-352.

Biblica 30 (1949), 126-27.

L6w, (Budapest 1947), 109-120.

בלתי רגילה גם בחוגים פרוטסטנטיים בגרמניה כאשר המבוא המקראי הכי מפורסם של הפרוטסטנטים, המתורגם גם לאנגלית⁵, מקדיש לו מקום רחב ומביא תוכנם במפורט, אולם רואה בכיוונו תורה לעמדה יהודית מסורתית. גם מבוא אחר מחוץ זה מביא עיקר השערתו⁶.

ההתנעוץ האינטנסיבי מצד לא יהודי, שנעשה בצורה מכובדת, מעודדות אותי להציג מסקנתי גם בעברית. במיוחד שמח אני לפרסמו בקובץ המוקדש לכבוד נשיאנו הנערץ, מר זלמן שזר, שבמשך דיונים של חוג המקרא המתקיימים בביתו, שמע במקרים רבים הערותי הקשורות בנושא זה: תורה שבעל פה ומחקר לועזי הוסכת פה לתורה שכתב ומופיעה בראשונה בלבוש עברי.

כמובן, אין כוונתי לתת חרעם עברי של מחקר אשר הודסס באנגלית לפני למעלה מעשרים שנה, בלי להתייחס אל מה שפורסם בינתיים על נושא זה בידי גדולי מפרשי הספרות המקראית יהודים ולא יהודים, בומגנו, אולם אין ברצוני ואף אין ביכולתי לעסוק בכל הפירושים והמחקרים הנוגעים בנושא זה, מאחר שאלה אינם משיעים על תוצאות מחקרי באוסן חיובי או שלילי.

החלק השני במחקרי זה מוקדש לפרק ביה של ספר ירמיהו ועוסק בעיקר במשמעות התאריך, בו, לגמרי חדש הוא. אני משתדל להוכיח בו שראוי להקדיש תשומת לב מיוחדת למצב המדיני הן ביהודה – ישראל הן בארצות הקשורות אתנו בהדגשה מלאה כי בעקבות הסתכלות זאת תצויר לפנינו תמנה ההולמת את המציאות.

ירמיהו הבין מה שעתיד לצמוח ממדיניות עוינת כלפי בכל בעת ייסוד שושלת נבופלאסר-נבוכדנאצר. עודד את עמו ומשתדל להפנות את מדיניות ארצו בכיוון הנכון, הוא מקווה למנע על ידי כך הישגת הטרגדיה בישראל שנבעה מהערכה מטעות את המצב הממשי: אינו רוצה שעמו יחזור על השגיאות של העבר. בעת התמורות המדיניות בתקופתו.

א. דניאל ב: חלום נבוכדנאצר

היכוחים העיקריים סביב החלק הראשון של ס' דניאל התנהלו בקשר לפרק ב', כי בו ישנם יסודות שאפשר להתלות בהם כשניגשים לקבוע את התקופה בה נתחבר. ה. ה. ראוליי משתדל להוכיח את "אחדות ספר דניאל", כלומר שכל הספר מההתחלה עד הסוף הוא מעשה ידי מחבר אחד. הפועל בימי אנטיוכוס אפיפאניס⁷ בניגוד לדעתו של ח. א. גינברג⁸ הטוען שהחלק הראשון של הספר הוא עתיק יותר ויש בו רמז למלכות יון המפולגת⁹. ... "יש לשער שגופו של פרק ב' (של דניאל א-ו בכלל) נתחבר בשנות 310-300, ושהפסוקים מא-ג-מג ותיבת "ואצבעתא" בפס' מא¹⁰ נתוספו זמן קצר אחר חיתוך שתי

O. Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament⁵, Tübingen 1964, 704 — The Old Testament.

An Introduction, Oxford 1965, 519.

G. Fohrer, Einleitung in das Alte Testament, Heidelberg 1967, 520. . 6

The Unity of the Book of Daniel (HUCA, XXIII, 1950-1951), 233-273. . 7

Ib. p. 252-255. . 8

Studies in Daniel, New York 1948, 7. . 9

The Composition of the Book of Daniel (VT, IV, 1954), 246-259. . 10

[3] הרי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

השושלות בשנת 252 והמכה הקשה שהיכה תלמי השלישי את סליבוקוס השני בשנת 246¹¹. על כל פנים אנו מתרחקים ע"י השערה זאת מתקופת החשמונאים ומתקברים יותר אל המועד שבו קשור לפי המסורת הפרק השני. קיפמן¹² מקדיש למעלה מעשרים עמוד לבעיית פרק ב' והגיע למסקנות אחרות; לפי הנחתו: "דניאל ב' הוא מיצירת התקופה הפרסית"¹³. "שלוש המלכויות הראשונות הן איפוא תקופות שלטונם של שלושת מלכי הכשדים: נבוכדנאצר, אויל מראדך, בלשאצר, ומכאן ברור, שהמלכות הרביעית היא זו, שירשה את המלכות הכשדית: מלכות מדי-פרס. המספר אינו עקבי בשימוש הלשון. "המלכות" הרביעית משמעותה. לאומית ולא אישית. בה היו מלכים שונים: אבל הוא תופס אותה כתקופה אחת, מדית-פרסית, היא התקופה האחרונה של הממלכה האלילית העולמית"¹⁴. "ספורי ספר דניאל הם איפוא מצבת-זכרון היסטורית לראשית הסתערות היהדות על האלילות. לא לרדיפות וסבל אלא למלחמה, למלחמת אלהים"¹⁵. ואלה דברי הסיכום שלו: "בימי אנטיוכוס אפיפנס, בשעת המצוקה והאימה של הגירות הרדיפות האכזריות, הלהיבו ועודדו הספורים האלה של דניאל את קוראיהם ואת שומעיהם"¹⁶. בעת כתיבת מאמרי הנ"ל לא היו ידועות לי דעותיהם של שני החוקרים הדגלים האלה: הייתי יכול להסתמך עליהן ולשאוב גם ממסקנות קיפמן עידוד בנוגע להרחקת פרק זה מתקופת המכבים, אבל הן אינן עשויות לשנות את עצם השערת, לפיה אפשר לראות בפרק זה מקור היסטורי ממשי שיכול אולי לתת תשובה למשאלתו של גינזברג בנוגע למהותו של סיפור זה, הקובע בקשר עם היספורים שבחלק הראשון "ואפילו גרעין של היסטוריה לא נמצא בהם עד עתה, ומי יודע אם ימצא"¹⁷.

לפי הנחתנו, אם ברצוננו למצוא את הגרעין היסטורי של פרק ב' עלינו ראשית כל להסתכל בו כיחידה עצמאית, כלי להתחשב עם סיפורי נפלאות בפרקים שאחריו ובנתונים המובאים בפרק שלפניו, או במקומות אחרים בספר זה, שבהם רבים המתנגדים לידיעות שאנו מקבלים ממקורות אחרים. גם בפרק עצמו כדאי להתעלם מהחלקים שהם כנראה יצירת סופר אלמוני, המכניס

11. ערך "דניאל" באנציקלופדיה מקראית מאת ח"ג (חיים גינזברג), כרך ב', עמ' 691.

12. "תולדות האמונה הישראלית, כרך רביעי, ספר ראשון, עמ' 416-439.

13. שם, עמ' 432.

14. שם עמ' 429.

15. שם עמ' 437.

16. שם עמ' 439.

17. בערך "דניאל" הנזכר בהערה 11, עמ' 689.

בהם רעיונות המעסיקים אותו. אפשר להביא בחשבון שגם בפסוקים המתארים את החלום נחוספו מלים, ביטויים, או אפילו פסוק שלם, שהיו פעם על הגליח והוכנסו לתוך הטקסט בטעות, אפילו לא במקום הדרוש. אנו חושבים בראש וראשונה על פסוק מד (וביזמיהן די מלכיא אנקיקים אלה שמיא מלכו די לעלמן לא תתחבל, ומלכותה לעם אחרן לא תשתבק תדק ותסף כל אלן מלכותא והיא תקום לעלמא). רעיון כזה הולם את תקוות הקורא היהודי המחכה למלכות שדי, אולם לא את גישתו של שליט אכזרי מאומות העולם, העוסק בבעיות האישיות שלו.

מה היו בעיות אלה? כדי להתקרב אליהן יש לעסוק בתאריך הניתן בראש הפרק: "ובשנת שנים למלכות נבוכדנצר". כבר בעל "סדר עולם" ובעקבותיו. המפרשים הקדמונים (הפירוש המיוחס לר' סעדיה גאון¹⁸, רש"י¹⁹ ועוד) הרגישו את הקשיים בו והגיעו לידי מסקנה שזה לא יכול להיות אבסנטי. חוקרים מודרניים חושבים על שנת י"ב²⁰; אנו מעדיפים לקבל את דעת ר' משה, המובאת בפירוש הראב"ע, האומר כי "ב' שנים נשארנו למלכותנו", שלא מצא חן בעיניו; מביאה וממשיך "ולא מצאנו כדבר הזה במקרא והנחמנו בעיני מלכותו על כל הטיים שהוכיר ירמיהו שיכבשם...". לפי הנחתנו אפשר לתאר שהמילה "ארבעים" נשמטה בטעות וישפה להחזירה: "ארבעים ושנים למלכות נבוכדנצר". וכן אנו עמו בסוף ימיו. דאגתו העיקרית היא לסדר את ירושתו. בעיות כאלה ידועות לנו בראש ובראשונה מתולדות בית דוד. יש להניח שלעיני נבוכדנצר תולדות שושלת סרגון²¹, והוא מתאוה לא ללכת מבחינה זאת בעקבות שליטיה שלא הצליחו להבטיח את קיום שלטונם יותר ממה שנה בערך.

נבוכדנצר הבין שצעדו של אסר-חדן לחלק את ירושתו לשניים, בין שני בנים, לא גרם לחיזוק האימפריה האשורית. להיפך, ההתאבקות בין היורשים היה הגורם העיקרי להתמוטטותה. החוק (אשורבניפל) לא מרוצה בחלק הגדול שקבל מן הירושה והחלש (שמש-שום-אוכין) לא הסתפק בגזלה שגפלה

18. "פירוש בשנת שנים למלכות נבוכדנצר מיום שהזריב את ירושלים".
 19. "אי אפשר לומר כן, אלא בשנת שנים לחורבן הבית, כך שגויה בסדר עולם וקראו למלכות נבוכדנצר על שהראה זדונו ליכנס לתוך דביר מלכו של העולם".
 20. י. קנבנבאואר בפירושו; מונטגומרי מביא דעתו ב-I. C. C. ומפריכו בנימוק ששימוש באותיות לשם מספור אינו נהוג באותה תקופה. אחרים חושבים על "ש" "שש" שנשתבשה לשנים. מונטגומרי בפירושו (ע' 141) מביא גם בשמו של טורי השערה זאת.
 21. ובעיקר קשייו של סנחריב ואסרחדן; ראה מ"ב י"ט, לו-לז.

[5] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

בחלקו. תוצאות מלחמת האחים היוותה החלשת האימפריה וחיסולה עלי אביו של נבוכדנאצר, נבופלאסר. בודאי היו בסביבתו יועצים בעלי השפעה שלא התחשבו בתוצאות אלה והשתדלו להשפיע עליו שחלק מירושתו ינתן לחתנו; נרגל שראצר. היו אולי אפילו קיצוניים יותר שביקשו להבטיח את כל הירושה לנרגל שראצר.

הנבוכדנאצר בזקנותו לא היה כבר חזק וציפה לרמו מן השמים, כדי שיכל לבחור בפתרון הטוב ביותר.

יש גם להתחשב בהתגברות השפעתם של יסודות הזרים שהגיעו לבבל כשבוים או כבני ערובה. אין להאמין שטרמי חוץ לא השתדלו להסתייע בעזרת חרטומים, אשפים, מכשפים וכשדים שפעלו בחצר המלך ומילאו תפקיד כמו האקדמיות והאוניברסיטאות בתקופתנו.

לזו היה מדובר בנושא פחות חשוב, היה המלך מסתפק בפתרונות שהוצעו על ידי המומחים האלה; אולם מאחר שבמקרה זה מדובר על צעד גורלי כל כך היה חשש בלבו שיתנו לו תשובה שטחית, לכן מאיים הוא עליהם בצורה אכזרית ומבקש מהם דבר בלתי רגיל: להגיד לו גם את החלום עצמו.

יקל להבין שגם על דניאל, המומחה בידיעת בעיות המטרידות את המלך; נפל פחד מות, והוא מגיע למסקנה היצאת מגדר הרגיל ההולם את המציאות. את תורת החלומות למדו הצעירים היהודים גם ב"חדרים" שלהם: מה זה חלום-תשוקה חלום-פחד ידעו מסיפורי יוסף אף זכורה היתה להם האפשרות שהאדם רואה בחלומו בצורות שונות היריהורי לבו ביום. ספר "פתרון חלומות"

ששרידיו השתמרו במסכת ברכות של התלמוד הבבלי (פרק ה': הראוה). המסתמך גם על דניאל ב' עמד בודאי על רמה גבוהה כבר בתקופת דניאל. בהתקרב מועד התגשמות נבואת ירמיהו נתמלא לבם של גולי בבל בתקוות ורודות וחיכו לביאת גואלם. אולם בנתינת תשובתו משתדל דניאל למלא משאלות לבו של המלך בלבד, שהן אמנם במקרה זה מודעות גם עם רצון עמו. גם היהודים היו מעוניינים במסקנה הנובעת מן החלום: לא לאפשר את בחירת נרגל שראצר ליורש יחיד באימפריה ולא לעזור לו בהשגת מחציתה.

נצטט מנקודת מבט אחרת: "היהודים היו מעוניינים במסקנה הנובעת מן החלום: לא לאפשר את בחירת נרגל שראצר ליורש יחיד באימפריה ולא לעזור לו בהשגת מחציתה."

22. נה, ב-ג, א: אין מראין לו לאדם אלא מהרודני לבו שנאמר אנתה מלכא רעיניך על משכבך סלקי, ואיבעית אימא מהבא ורעיניך לבבך תנדע (דב' ב', כט-ל)... אמר ליה קיסר לר' יהושע בר חנניה אמריתו דחכמתו טובא, אימא לי מאי חויבא בחלמאי אמר ליה חזית דמשחרי לך פרטאי ורגבי כן ורעיין כן שקצי בנותרא דדהבא, הרוג כולית יומא ולאורתא חוזי: ראה שם את הסיפור המקביל בקשר עם שבור מלכא.

23. אולי היה נרגל שראצר שגוא עליהם במיוחד, בגלל חלקו בחיסול מדינתם.

זאת לפרש את תוכן החלום ופותרו, עם שינוי מסוים אפשרי הנובע מהנחתו של ח. תדמור, המשער שאחרי מותו של אשורבניפל היה פילוג שני בהנהגת האימפריה האשורית "אולי יש לשער שבסוף ימי אשורבניפל, או מיד אחרי מותו אירע פילוג בתוך ממלכת אשור וקמו שני מרכזי-מנהל, שכל אחד מנה שנים לעצמו"²⁴. "במות אשורבניפל (627) פרץ באשור משבר חמור: בה בשנה מרדה בבל באשור, בהנהגת הנסיך נבופלאסר, שעתיד היה לייסד את ממלכת בבל החדשה (הכשדית). מכאן ואילך נפתח מאבק קשה בין יורשי אשורבניפל לבין מלך בבל. יתכן שבאשור עצמה חל פילוג והממלכה נתחלקה בין שני מרכזים מנהליים יריבים. בעיקר נתגברה המלחמה בין אשור-אתל-אילגי בן אשורבניפל (627-623) לבין אחיו סין-שר-אשכך (623-612), שבימיו לא רק נתחסלה האימפריה אלא חרבה אשור עצמה"²⁵.

השערותו של תדמור, אם תתאמת ע"י מקורות נוספים, יכולה לחזק את ההנחה שיש להתחשב גם בפילוגים שחלו בחיי אשורבניפל ואחרי מותו. על כל פנים ההפרדה בין "שקיהי" שכולו ברול לבין "רגלוהי" המתחלקת לפי התמונה לשתיים, כמו כן הקשיים בנוגע לפתרון הנובע מן הכפילות המתבטאת בתיאור המלכות הרביעית וההרחבה בה הסופר מספר אותה (מ-מג), מרשה לנו להניח שמדובר פה על המאורעות הקשורים באשורבניפל עצמו ואולי גם בירושו. נסה פה להכניס בפירושו את השערותיו של תדמור כאפשרות שניה על יד הנתתו הקודמת, לפיה מדובר פה רק על הפילוג כתוצאה מהחלטה אסרחדון.

א. החלום.

הוא צִלְמָא (הצלם) שהוא שראית בחלומך מסמל את תולדות שושלת סרנך ששלטה באשור לפני עליית שושלת נבופלאסר בבבל).

1. (לב א): רֵאשֶׁה דִּי דְהַב טַב (=סרנך 722-705)

2. (לב ב): דְּדוּהִי וְדְרַעוּהִי דִּי קַסְפָּ (=סנחריב 705-681)

3. (לב ג): קַעוּהִי וְיַרְכַּתָּה דִּי נַחֵשׁ (=אסרחדון 681-668)

4. א (לב, א): שְׁקוּהִי דִּי פְרָזַל (=אשורבניפל 668-627)

4. ב (לב ב): רְגִלוּהִי מְנַהֵן דִּי פְרָזַל וּמְנַהֵן דִּי תַסְפָּ (=אשורבניפל + שמש-שום-אוכי,

אחיו 668-648 או: =סין-שר-אשכך 623-612 + אשור-אתל-אילגי אחיו, 627-623)

24. ראה ערך "מסופוטמיה" באנציקלופדיה המקראית, שנכתב על ידו, כרך ה', עמ' 102; עיין גם את הספרות המובאת בעמ' 111 בקשר עם התקופה הבבלית החדשה.

25. ח. תדמור, ימי בית ראשון ושיבת ציון (תולדות עם ישראל, כרך א', עמ' 147).

[7] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

5. (לד): זוהי היות עד די התגורת אבן (=נבופלאסר 627-605 התקומם נגד אשור) די לא בידך (בעורת אלהיו) ומחת לצלמא על רגלוהי (הכה את יורשי אשורבניפל) די פרולא וחספא (שני האחים גם יחד או כל אחד לחוד) והדקת המון (דרס אותם).

(לה) באדין דקו כחדה פרולא חספא נחשא כספא ודהבא (כל האימפריה האדירה שהקימו השליטים האשורים, יחד עם השריד החלש) והו כעור מן-אדרייקט תשא המון רוחא (התמוטטה הממלכה האשורית והרוח סחף אותה כמו שנשא קש בימי הקיץ) וכל-אתר לא השתכח להן (אפילו זכר לא נשאר ממנה, גם הנסינות שנעשו בסוף התקופה האשורית כדי להבטיח את קיום הממלכה לפחות במסגרת מצומצמת, בשטח קטן מאד, לא הצליחו) ואבנא די מחת לצלמא (נבופלאסר אשר היה הגורם הממשי של התמוטטות זאת) הות לטור רב (על חורבנה של אשור צמחה אימפריה חדשה גדולה) ומלאת כל-ארעא (השתלטה על כל "הארץ", כלומר גם על אסיה ואף על אפריקה-מצרים).

ב: הפתרון.

(לו) דנה חלמא ופשרה נאמר קדם מלכא.

כמו בדרישת נבוכדנאצר גם בפתרון יש דבר מיוחד במינו. אחי יוסף ואחר כך אביו, שהבינו משמעות חלומות יוסף ופתרו אותם "כחלום תשוקה", ידעו שיוסף מצפה: אביו ואמו, יחד עם אחיו, ישתחוו פעם לפניו כעבדים לפני אדוניהם. גם כשיוסף שפותר את חלום פרעה, הוא יודע שמדובר פה על "חלום פחד" ובמילים ברורות הוא נותן פתרון המתקבל על הדעת: הוא גם נותן לו עצות איך למנוע את הרע ומציע לו את הצעדים שעליו לנקוט:

אולם פה הפתרון לא פשוט, כי זה ענין מדיני מסובך - למרות שהיה מובן מאליה מה על המלך לעשות כדי שחלום פחד זה לא יתגשם. בהתאם למצב המסוכן אין דינאל מפרט מה על המלך לעשות ומתחמק מן התשובה הברורה: לא ללכת בעקבות מלכי אשור. אפשר להניח שגם נרגל שראצרי, או ידידיו, היו גוכחים בדיון זה ולכן אם היה דינאל אומר במפורש את דבריו היו דואגים מיד לחיסולו, או שהיו שומרים שנאה בלבם נגדו ונגד עמו עד עלייתו לשלטון של המועמד שלהם, ולא קשה לנחש איך היו מתנקמים בו ובעמו אחרי חיזוק מעמד המלך החדש, לו היה מכתוב צעדים נגד נרגל שראצרי. לכן מעדיף

דניאל לחזור למעשה על החלום עצמו כעל נבואה על מלך בבל וצאצאיו ותוך כדי כך להכניס בו יסודות נוספים, המחזקים את המלך באמונתו, שמדובר פה בלי ספק על תולדות השושלת הקודמת ולהשאיר בידו את ההחלטה הנובעת מן החלום הזה:

כדאי לעיין בעיקר בתוספות:

1. (לז-לה): אנתה מלכא מלך מלכיא... אנתה הוא ראשה די דהבא (נבוכדנצר, המקביל לסרגון; לא היה יכול להתחיל בנבופלאסר אך כן היה תפקיד אחר, החרבת האימפריה האשורית, גם נבוכדנצר לא היה יכול לסמל ירידה ביחס לאביו).

2. (לט א): ובתוך תקום מלכו אחרי ארעא מנך. (מקבילו של סנחריב שלא הצליח לחזק את האימפריה האשורית: הוא ירוד בערכו ביחס לאביו, שייסד את השושלת. נבוכדנצר גם ידע היטב שאיל מראדך באמת אינו מוכשר כמוהו, הלוא חולשת בנו גורמת את הדאגות הנוכחיות, בלעדיהן היה מובן מאליו שהבן הוא הירוש).

3. (לט ב): ומלכו תליתיא אחרי די נחשא בכל ארעא (בטור אחרון זה מרמז על השינוי בתהליך הירידה בתולדות השושלת הקודמת. אסרחארוך היה יותר חזק מקודמו כי הצליח לנצח גם את מצרים: הוא שולט על כל "הארץ", כלומר על אסיה ואפריקה-מצרים. המסנה הזה היה אולי מספק את דרישותיהם של תומכי רגיל שראצר באופן זמני, שרצו אמנם להמליך אותו מיד, או לפחות יחד עם איל מראדך, אבל מוכנים היו לחכות. להזדמנות המתאימה כדי לסלק את הירוש החלש בבוא העת, כמו שעשו זאת אחר כך; גם בלבו של נבוכדנצר גדלק אולי ניצוץ של תקוה שבן בנו²⁶ יהיה מוכשר כמוהו.

4. (מ א): ומלכו רביעיא תהוא תקיפה כפרזלא... (על דוגמת שלטונו של אשורבניפל).

5. (מא): ודי חזיתה רגליא ואצבעתא מנהן חסף דיי-פחרי²⁷ ומנהן פרזל מלכו פליגה תהוה ומן-נצבתא די פרזלא להוא-בה (ואולי גרמז

²⁶ אולי יהודים שלפניהם הייתה נבואתו של ירמיהו על נבוכדנצר חשבו גם כן ככה (כ"ה); ירמיהו איתו כל הנגים ואת בנו ובן-בנו.
²⁷ ת"י ביש' כ"ט, טז: חומר היצר - במא דסינא ביד פחרא: ל, יד: גבל יוצרים - חוקף דפחרא: מ"א, כה: וכמו יוצר ירמס טיש - וכפחרא דעריך ית סינא: רש"י לפסוק זה: "חסף די פחרי- חרס של יוצר, והרבה יש בגמרא, מאני דפחרא".

[9] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

מה על העובדה שעד סוף מלכות אשורבניפל היה עדיין המצב יציב באימפריה האשורית, כלומר – הפילוג אמנם קרב את קצה של שושלת טרַטֶן, אבל שלטונה לא חוסל עדיין) כל קבל די חזיתה פרולא מערב בחסף טינא (יען אשר ראית שהברזל מעורב בחסף טינא שהוא כנראה חומר שפחות אפשר לערב עם ברזל מאשר את "חסף פחר", לכן נגרמה ההתפוררות והתמוטטות הממשית).

(מב) ואצבעת רגליא מנהון פרזל ומנהון חסף מן-קצת מלכותא תהוה תקיפה ומנה תהוה תבירה (בפסוק זה הוא מדישו: עוד פעם את הרעיון שאין מערבים חרש עם ברזל, פירושו – שאחד חוק והשני חלש, אולם פה הוא מוותר על הדגשת ההבדל בין "פחר" – "טינא").

(מג) די חזית פרולא מערב בחסף טינא מתערבין להון בורע אנשא (פה אולי מתכוון הפותר את החלום לתת תשובה לאלה שתמכו ברעיון החלוקה מאחר שמדובר פה על אח ובעל אחות). ולא להון דבקין דנה עם-דנה הא-כדי פרולא לא מתערב עם חספא (הקרבה המשפחתית אינה עשירה לשנות את חוקי הטבע: ברזל וחרש אינם יכולים להתקיים ביחד). (אין לשנות את התהליך הטבעי: סופה של האימפריה יהיה שתחרב ע"י מייסד אימפריה חדשה).

כאמור, משקף פסוק מד. את תקוות עמנו: תוכנו בודאי לא הועלה בתוך הדין על החלום. נראה שהיא תוספת של עורך שהיתה פעם על גליה והיה צריך להכניסה אחרי פסוק מז או להביאה בסוף הפרק. על כל פנים, אפשר להניח שפתרון הנובע מן החלום שיכנע את נבוכדנאצר שאין לחלק את האימפריה בין שני יורשים: אפילו אם יש ביניהם קרבה משפחתית. מעמדם של היועצים היהודיים התחזקה אחרי שהתגבשה ההחלטה הסופית והאינטיגוציה, שזכרונן נשמר בצורה אגדתית, בפרקים הבאים מעידות על כך. אולם בלי ספק, לא החלום הזה ופתרונו היו הגורמים הבלעדיים שהשפיעו על החלטת נבוכדנאצר ולא זאת הנקודה היחידה שסיבה נתרמו פעולות היהודים בבבל. קרוב לודאי שבשטחים אחרים ג"כ נברה השפעתם במשך הזמן וכל אלה ביחד גרמו לכך שאיל מרדך התייחס אליהם באהדה.

הצעדים שנעשו ע"י איל מרדך אחר שקבל את הירושה לא היו מהפכניים: הוא שחרר את יהויכך מן הכלא, דבר אתו טובות "ויתן את כסאו מעל המלכים אשר אתו בבבל"²⁹. בכל אופן העובדה שבין המלכים השבויים בבבל היה לו מעמד מיוחד אינה מוכיחה עדיין שאייל מרדך רצה או שהיה בידו לעשות צעדים, כדי שיחזרו היהודים לארצם. סופו הטראגי היא ההוכחה לכך שמעמדו היה מעורער.

על יחסו של נרגל שראצר אל היהודים אין לנו נתונים. מאחר שלא הוזכרו אותו לא לטובה ולא לרעה אפשר להניח, שתחת שלטונו הקצר לא חלו במדיניות מלכי שושלת זאת כלפי עלת יהודה שינויים יסודיים. אפשר לשער שגם הוא היה עוסק בבעיות פנימיות וחיצוניות, וענף היהודים לא עמד במרכז התענינותו. אפילו אם אנו מניחים – כמו שאמרנו למעלה – שבעת החלטת נבוכדנאצר על ירושתו היתה גם יד יהודי בכל, לא השתדל להתקם בדניאל או בבני העם היהודי. אולי היתה נחוצה לו תמיכתם?

גם כשעלה לשלטון נבואיד לא השתנה – כנראה – המצב מבחינה זאת: בחצר בנו ממשיך דניאל למלא תפקיד דומה, כמו בסביבתו של נבוכדנאצר. בעיה אחרת היא איך הבינו בדורות הבאים את הסיפורים שהיו קשורים עם דניאל ומתי נעשתה הקנוניזציה. קרוב לודאי שבמשך הזמן ניטשטשו הוכחות בקרב עמנו: התענינו בעיקר בחלק הנבואי של פרק ב' וחפשו פתרונות בהסתכלות של בעיות זמנם. אפשר להעלות על הדעת שבתקופת הפרסים, כמו שקייפמן מתאר לעצמו, הבינו את ענף של "ארבע" מלכויות אחרת מאשר דניאל שהכיר את המצב על כל פרטיו: שלוש מלכויות (נבוכדנאצר, אויל מרדך, בלשצר והרביעית מלכות מפולגת של מדי-פרס).

בזמן שלטון היונים באלכסנדריה ובאנטוכיה ידעו חכמי ישראל על המאורעות ועל הפילוג ואף על החיתוך בין שני פלגים אלה, ועלה בדעתם שיש רמז על זאת בפרק זה, והיו פרשנים אשר האמינו שעל דברים אלה חשב דניאל, כמו שמניח גינזברג.

אולם עיקר התענינותם של הפרשנים היתה לדעת מתי יבוא תורה של המלכות החמישית, שהיה "מלכו די לעלמין לא תחבל ומלכותה לעם אחרן לא תשתבק" (מד). בימי מלכי בית חשמונאי היו בודאי שהאמינו הנה מתגשם החלום בתקופתם. סביב התקוה המשיחית זאת התרקמו כל הנסיגות של הבנת

²⁹ ראה מאמרו של פ. ארצי, המלך יהויכין בגולה (ספר אירבק, מאמרים בחקר התנ"ך, ירושלים תש"ז), עמ' 264-265.

[11] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

הספר הזה בכללו, בלי הפסקה, עד תקופת מפרשי המקרא בימי הבינים: אחדים³⁰ האמינו שמלכות ישמעאל מייצגת את השלב לפני הסוף ולעומתם אלה שחיו תחת שלטון נוצרי הביאו בחשבון את "אדום"³¹. בכל אופן, אם אנחנו מתכוונים להבין את משמעות המקרא האמיתית, עלינו להשתחרר מן הנסיונות של הפרשנים ולעיין במה שהעסיק לפי מידת האפשר את בני דור ההוא, לאור הנחונם הידועים לנו בזמננו ממקורות מוסמכים.

ב. ירמיהו כ"ה: שבעים שנות שלטון בבל

במחקר המקרא המודרני מקובל לייחס חשיבות מופרזת לתיקוני אישיה. אמנם בעשרות השנים האחרונות נעשו נסיונות לשלבם בתוך המאבק המדיני של העם היהודי באותה תקופה, ומבין הנסיונות כדאי לשים לב למחקריהם של שני חוקרים, הרואים בשנת 622 סוף של התפתחות מדינית שהתחלטה בשנת 632, אשר היא – לפי אחת ההשערות הכרונולוגיות החדשות – קרובה לשנה האחרונה של אשור בניפל, בניגוד לדעה הנפוצה יותר; לפיה מת השליט הזה בשנת 627³². איננו רוצים פה להיכנס בדין על נושא זה, אולם גם אם אננו מקבלים את הקביעה השניה, אפשר להניח שכבר בשנת 633 התחילה התמוטטות אשור והנסין הכבלי נבופלאסר נעשה שליט ארצו בהסכמת אשור. התחלת "עצמאותה" של בבל עתה בוודאי רושם על ההנהגה הפוליטית גם בהידרה, ומובן שנעשו שם פעולות לניצול השינויים אלה, כדי להחיש שיחזור ארצם מעול אשור³³.

דה"ב ל"ד, ג מרמז שכבר בשנת 632 חל מפנה "ובשמונה שנים למלכו, והוא [אישיהו] עודנו נער, החל לדרוש לאלהי דוד אביו"³⁴. כלומר שהתחיל לעשות צעדים, כדי שיהודה ג"כ תשיג עצמאותה.

³⁰ השירוש המיוחס לר' סעדיה גאון לפסוק מב: "... נחלקת תהיה לשנים מריצים ארם וישמעאל ארם חזקה כבדול וישמעאל כחרש".

³¹ מירוש מד: "ביומיהו די מלכיא אננו, ביומיהו של מלכים הללו בעוד מלכותם של רומיים קיימת".

³² Frank M. Cross and David Noel Friedmann, Josiah's Revolt against Assyria (JNES) 12 (1953), 56-58.

³³ על אופי של תלות יהודה בימי מנשה באשור מעיד הסיפור בדה"ב אשר איננו במ"ב: "ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחזים ויאסרוהו בנחשתים ויוליכדו בבלה (ל"ג, א), כנראה כעונש על השתחפותו במרד נגד אשור שמרכזה היה בבבל; אולי קשור מאורע זה עם דיכוי המרד של שמש-שום-אוכין בשנת 648.

³⁴ העובדה שסופר דה"י אינו משתמש בביטויים הרגילים יותר "אלהי אברהם", "אלהי ישראל" וכדומה, ניכר מרמזת על תשוקתו של אישיהו להשתלט על השטחים שהיו מעט תחת שלטונו של המלך דוד.

בשנת 628 ממשוך יאשיהו ללכת בכיוון זה ביתר החלטיות ומרחיב את פעולותיו; אנו קוראים בהמשכו של הפסוק הזה ובפסוקים הבאים אחריו: "ובשמים עשרה שנה החל לטהר את יהודה וירושלים מן הבמות... ובערי מגשה ואפרים ושמעון ועד נפתלי... (ג-ז), פירוש, שהמלך מנסה לעקור את שרידי הפולחן המעכבים את האיחוד המדיני לא רק ביהודה, אלא גם בשטחי עשרת השבטים: משמעותה המדינית של פעולה זאת באפרים ומגשה היא שיאשיהו משתדל להבטיח את שליטתו גם על החלקים של ארצנו שנכבשו ע"י אשור והתרוקנו מהאוכלוסיה הישראלית³⁵. זאת לא היתה משימה קלה וכנראה לא היתה בהתאמה עם תקוותיהם של אותם הוסאלים לשעבר של אשור שהתכוונו לרשת אותה. אמנם בקרב מנהיגי צמנו לא היתה אחדות דעה בנושאים אלה: מנקודת מבט זאת נסה להעריך את המאורעות שהגיעו לשיאם בשנת 622, כאשר אנשי יאשיהו מתחילים לעשות צעדים נוספים כדי להפוך את בית המקדש למרכז דתי ומדיני של שני חלקי הארץ: "ובשנת שמונה עשרה למלכו לטהר הארץ והבית". (ח ואילך - מ"ב, כב, כג ואילך).

מה שאמור בדה"ב ל"ד ג הוא בהתאמה למה שנוכר בהתחלת פרק כ"ה ובפרק א' של ספר ירמיהו: "מן שלש עשרה שנה ליאשיהו... זה שלש ועשרים שנה היה דבר יהוה אלי ואדבר אליכם אשכים ודבר ולא שמעתם...".

לפי הנחתנו, כבר בשנה זאת התחיל ירמיהו לדבר על עניני מדיניות כלפי בבל כתגובה על תחילת תנועת ההתפשטות של יאשיהו בכיוון אפרים ומגשה. שלש עשרה ליאשיהו היא 627, שהיא שנת עלייתו לשלטון של נבופלאסר בלי חסותה של אשור ומותו של אשורבניפל.

אחר האריך זה באה תקופת גסיסתה של האימפריה האשורית. המדינות הגדולות החזקות באזור כמו מצרים ובבל ממהרות לתפוש את מקומן בתהליך זה, אולם גם מדינה קטנה כמו יהודה לא עמדה מן הצד.

לדאבונו אין מספיק נתונים בספרותנו, המבהירים את המצב מבחינה מדינית בתקופה זאת. מפרקי הנביאים נחום, חבקוק וצפניה, שפעולתם היתה יכולה להאיר בעיות אלו, קשה לברר ענינים מדיניים גם מחמת היקפם המצומצם.

ספר ירמיהו עשוי אולי לתת אפשרות להבנת בעיות של תקופה זאת. אמנם,

³⁵ אחרי טרגון וסנחריב המשיכו מלכי אשור לעשות פעולות שמטרתן היתה לאכלס את ישראל בעמים אחרים שהוגלו מארץ מולדתם והובאו לישראל: "ולא קרי: ולו) אנתנו ובחים מימי אסר חדן מלך אשור המשלה אתנו שתי" (עזרא ד, ב); "ושאר אמאי די הנלי אסנפר רבא (אשורבניפל) ויקרא והתבזזו בקריה די שמרין ושאר עבר נהרה" (שם שם, י).

[13] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

גם ממנו לא קל לקבל תמונה ברורה בנוגע לעשרים ושלוש שנה שחלפו עד שומפיז נבוכדנאצר בתור מנצח באיורנו; אחר השלציה להתגבר על מצרים, מתחרהו העיקרית. אך להבין את דברי ירמיהו, תלוי בעיקר בהנחות היסוד, עליהן מסתמך החוקר. בהערכת פעולתו בכלל, למשל, י. קריפמן, המשתדל למצוא פתרון לבעיות מסובכות אלה מבחינת תולדות האמונה הישראלית, רואה בירמיהו מומחה תיאולוגי-אידיאולוגי יותר מאשר מדינאי: "נביאי החורבן ראו את המאורעות באספקלריה של האמונה... אין ספק ששרשה של נבואת החורבן הוא לא טכניצבאי אלא אידיאולוגי. דתי-מוסרי"³⁶; "מתוך האמונה; שחורבן גלות מוכרחים לבוא, כדי למרק את מרי כל הדורות, של לבאר בודאי קו שני בנבואת ירמיהו: דרישת הכניעה לבל, שהוא דורש בנבואות השעבוד החל משנת 604 לערך; דרישה זו היא הפרדוקס: הגדול של נבואת ירמיהו"³⁷.

יש אומרים "ירמיהו דרש כניעה, מפני שהיה בהיר-עין ובעל תבונה פוליטית והבין שאין דרך אחרת באותם התנאים המדיניים"³⁸. לפי דעתנו יש להעדיף דברי ה"ש אומרים" בסוגיה זאת ולראות בירמיהו "בהיר עין ובעל תבונה פוליטית"; תבונה בה מחנן הוא מהתחלת דרכו עד סוף חייו³⁹.

להבנת דברי ירמיהו המדיניים רצוי להשתחרר מהדגשת יתר של "תיקוני" יאשיהו ומציאת ספר התורה, שהן תופעות לוואי ולא הבעיות היסודיות של תקופתו. הבעיה העיקרית היתה: איך לנצל את התמורות בתולדות אשור ובכל למטרות המדיניות היהודית. בעתות משבר השתדלו המנהיגים הנביאים של עמנו להשאיר ריאליסטים במלוא מובן המילה. אמנם ציפו לתשועת אל וקיוו לקבל השראה להחלטותיהם מן השמים, חזת טבעית היא, אבל אמנתם לא הפריעה אותם בניבוש החלטות מעשיות בעניני מדיניות חוץ. חזת פוליטיות הבעיות שעמדו על הפרק בעת פעולתו במשך ארבעים שנה היו פוליטיות מובהקות. תקופת משבר חמור בה מהחלטות מדיניות היה תלוי המשך החיים הלאומיים של עמו בארצו.⁴⁰

יש גם לשער, שעורכי ספרי הנביאים בחרו בכוונה באותם המקורות המכילים חומר הקשור בבעיות הזמן, הפרקים העוסקים בבעיות היוזמיות זכו להעדפה

36. תולדות האמונה הישראלית, כרך שלישי: ספר שני, עמ' 375.

37. שם עמ' 457/56.

38. ראה גם דברי ההגנה להצלת בירמיהוה כדו, טו-כד, ועוד י. קריפמן, "ירמיהו והתנאים המדיניים"

בעיניהם. לפי נקודת ראות זאת בחרו גם את המחברים עצמם, שכתביהם הוכנסו בקאנון. גם קביעת מספר הפרקים הקשורים עם פעולתם היה תלוי בחשיבותם מבחינה היסטורית: הנביאים "הגדולים" היו ישעיהו וירמיהו בימי קיום המדינה ויחזקאל בגולה: שנים הראשונים פעלו בתקופת משבר, בשעת סכנת חיסול ישראל ויהודה. ברור, שכל האמור ביהם עומד על הרמה הכי גבוהה אף מבחינה מוסרית-דתית: הם היו מעונינים להשפיע על בני עמם גם בקשר עם נושאים אלה וחישפו את הקשר בין הרעיונות אלה לבין המצב המדיני, אבל בראש דאגתם של ישעיהו וירמיהו עמדה הצלת המדינה מכלייה, לכן השתדלו להשפיע על מנהיגיה כדי שימצאו את הדרך המדינית הנכונה. לעומתם, מטרת יחזקאל היתה להניח את היסודות הרוחניים שעליהם אפשר יהיה לבנות תקומה לאומית אחרי שיבתם למולדת.

אסור גם להאמין, שהם היו אנשים בודדים ולא היה להם קשר עם נציגי המגמות המדיניות בימיהם. אמנם אין כל ספק שרק חלק של הקהל נמנה על תומכי תוכניותיהם.

אלו היו המגמות המדיניות בימיו של ירמיהו:

א. בתקופת נבופלאסר היתה המגמה השלטת – אליה הצטרף גם יאשיהו – שהשתדלה להבטיח לא לבד את עצמאות יהודה, אלא גם החזרת כל השטחים לשלטון מלכי דוד: לייסד מדינה גדולה, שתהיה לגמרי יהודית. שאיפה דומה היתה קיימת כבר בימי חזקיהו. התוספת בדה"ב מלמדת אותנו שהפעולות בעת חזקיהו היו דומות לאלה שנעשו בימי יאשיהו: שניהם מנסים לשחזר את המדינה במתכונת של תקופת דוד ושלמה, שניהם מנסים לנצל את התנאים השוררים באשור לצרכיהם המדיניים. הראשון טעה באשר האמין שחולשתו האישית של סנחריב תאפשר את ההשתחררות מעול אשור, והשני לא ידע שלא הדינסטיה הדרידית תירש את אשור, אלא המעצמה שתשתלט על האיזור כולו תשלוט גם ביהודה. שניהם תיארו לעצמם שבכוון של ריפורמות בעניני דת והסתמכות על ספרותנו הקדומה אפשר לתחזר לקדמותו את המצב בתקופת חזקיהו. בימיהם של חזקיהו וישעיהו ג"כ לא היתה משימה קלה סיפוח שטחי אפרים ומנשה: הלא תושביהם התרחקו כבר למעלה ממאתים שנה לפני כן ממרכז הפולחני בירושלים⁹⁹: נוסף על כך, חלק ניכר מהאוכלוסייה הישראלית הוגלה

⁹⁹ הבעת כוז כנגד רעיונות שחזור מתבטאת בדברי דה"ב ל, י: "ויהיו הרצים עברים מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה ועד זבלון ויהיו משחיקים עליהם ומלענים בהם": אם בימי חזקיהו התנהגו כך על אות כמה וכמה עשו זאת צאצאיהם בעת נסיגותיו של יאשיהו.

[15] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

כבר מן הארץ⁴⁰. המצב בימיהם של יאשיהו וירמיהו היה עוד יותר מסובך מאחר והאוכלוסיה ששוכנה ע"י אשור בחבל זה לא היתה, כמוֹבן, ממוצא יהודי ואפילו אלה שקבלו את הדת היהודית בצורות שונות, כמו השמרונים, ספק אם התייחסו באהדה מלאה אל המטרות המדיניות של יהודה בעת ההיא⁴¹. בשעת הריפורמות של חזקיהו התחילו לאסוף, לחיזוק תכניות שיחזור המלכות האחידה, את הספרות העתיקה ושמו דגש דוקא על שרידים מיצירותיו של המלך שלמה שהצליח עוד לעכב את הפילוג: גם-אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך-יהודה (מש' כ"ה, א). אולי גם לא מקרה הוא שמדגשים בקשר עם פעולת האיסוף את הפרק העוסק בעניני המלך:

בעת בדק הבית בימי יאשיהו מצאו בודאי על יד ספר התורה או ספר הברית גם ספרים אחרים, גם מגביאים⁴² וכתובים, אמנם הצביעו לפני המלך על דברי התוכחה: הן בויקרא הן בדברים מדובר גם על הרחקת העם מארץ מולדתו בגלל חטאיהם. גם בבחירה זאת היתה כוונה פוליטית בעיקר. ⁴³

מגשתו הפוליטית של המלך יאשיהו אפשר היטב להבין: למה מתנגש הוא עם פרעה נכו⁴⁴, שהלך להושיט עזרה למלך אשור ולא היתה בעת ההיא כוונתו להשתלט⁴⁵ על יהודה, אולם יאשיהו ידע שאם מלך מצרים יראה את עצמו מוסמך לעבור דרך שטחי יהודה או דרך השטחים שיש להם זיקה היסטורית אל ארצו, בלי לבקש הסכמה לזאת מראש, ימצא בסופו תואנה כדי שישתלט על ארצות אלה.

ב. המגמה הפרו-מצרית. יש להנחש שהיו חוגים אחרים ביהודה שלא ראו בעין יפה את רצון ההשתלטות על שטחים נרחבים של המגמה הקודמת וחלמו

⁴⁰ ראה הערה 35.

⁴¹ המאורעות המובאים בעזרא – נחמיה יכולים להיות חומר מקביל להתייחסות אוכלוסיה זרה אל תנועות שמטרתן הסופית היא התזרת המצב לקרמתו ביהודה ובישראל.

⁴² גם ההבאות מספרי הנביאים מתייחסים בעיקר אל אלה המכילים חומר הקשור עם בעיות מדיניות של הקומתם: אם יחרב המקדש בירושלים, כמו שחבר מקדש שילו בשעתו המגניבים על ירמיהו מסתמכים על דונגת הקשורה בתיקוני חזקיהו, שגם אלה נבעו מסיבות פוליטיות. נבואת החורבן אין לה מטרה עצמית: כוונתה למנוע את החורבן על ידי קבלת החלטה מדינית בנוגע שלא להתנרות באשור, ירמיהו אינו מתכוון לרעה; בגלל חילוקי דעות פוליטיים אמר לרצוח נביאים (ירמיהו כ"ו, יח; יח; מיכה ג', יב), אמנם במיכה שבידנו מדובר בפרק זה על עוונות גם מסוג אחר, אבל הרעיון היסודי גם שם הוא מלחמה נגד האמונה שבגלל בית המקדש ב'קרבים' לא תבוא עלינו רעה, כלומר לא תחול ירושלים בידי צבא אשור.

⁴³ רעה אחרת מבוא קייפמן גם בנקודה זאת כאשר הוא מעלה את הרעיון (עמ' 397) "שעם שעולתו של יאשיהו לא נתבאר... נראה איפוא, שיאשיהו נטה לצד המפלגה הבעלית".

⁴⁴ ראה הד"ב ל"ה, כ-כא.

[16]

על איזה סוג של קונפדרציה בין מצרים ויהודה, בה השתלב גם אשור שנחלשה. אנשיה היו אולי מוכנים להקים יחידה משרידי אפרים תחת פיקוח משהתקף יהודי-מצרי. כונת קונפדרציה זאת חוכנה נגד כבל בעיקר, שכבר אז איתה לעמוד בראש המדינות באיזור; במקום אשור.

ג. הנמנה הפרו-בבלית. מתנגדי יאשיהו המלך והמנהיגות בימיו היו החוגים שפסלו גם את התכניות הבניות על הרעיון להשתלב לגוש שבראשו עומדת מצרים מצד אחד, ומצד שני לא היו תמימי דעים עם אותם המנהיגים שהאמינו בהנשמת החלומות של איחוד שתי מדינות במצב הקיים תחת שלטון בית דוד כשאוכלוסייתה של אחת מהן גורשה לארצות רחוקות ובמקומה חשבו זרים. אלו חשבו מהתחלה על שיתוף פעולה עם בבל: נביאם, או אחד מן הבולטים בין אנשי הרוח שהיו שייכים למנמה הזאת; היה מנעוריו ירמיהו. הוא, כנראה, התחיל להפיץ ברבים השקפותיו מיד אחרי עלייתו לשלטון של נבופלאסר. מעצם העובדה שאת השם בבל אנו מוצאים בראשונה רק בפרק העשירי אינו מוכיח שירמיהו לא התחיל לטפל בבעיה זאת כבר בשלב קדום⁴⁵. עורך הספר משתדל בחלק הראשון לסדר את הפרקים בהם הוא מדבר עדיין על "הרעה" הבאה מאריך הצפון. קרוב לודאי שרצונו היה להדגיש את הסכנות האורבות לארצו מצבא שיתקרב מכיוון הצפון בניגוד למצרים שבא מדרום: על יהודה להשתלב אל המדינות של המעצמה הצפונית. כלומר בבל.

עליו עוד להביא בחשבון שבלי ספק לפחות בהתחלת שלטונה של שושלת נבופלאסר חזרו נציגיה אחרי מדינות שונות כמו יהודה וגם שלחו אנרות אל מנהיגיה כדי שיתמכו בבבל כמו בימי מראדך בלאדן⁴⁶, כי בתקופה זאת לא הייתה עדיין די מבוססת שליטתם בכל השטחים שעמדו פעם תחת השפעתה של אשור. אין מן הנמנע שתמורת הצטרפות יהודה אל גוש זה היו מבטיחים לה מעמד של בעלי ברית ולא של מדינה שנכבשה. רמו לכך יש בהסתיוותו של ירמיהו מהחגיגות סביב בית המקדש בשנת שמונה עשרה ליאשיהו⁴⁷.

תמש שנים אחרי התחלת פעולתו הנבואית היה בודאי סוגה אליו יאשיהו ולא

45. שעיקר נבואותיו מכוונות לעניני יחסי ארצו אל מדינות אחרות מתבטא כבר בפרק הפתיחה בספרו: "ראה הפקדתיך היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנחוש ולנתחן ולהאביד ולהרוס לבנות ולבנות" (א, ט).

46. ישעיהו ל"ט, א: ספרים ומנחה.

47. מענין שבספר ירמיהו אין התייחסות לתאריך זה, לעומת זאת במ"ב לא ראו צורך להזכיר את המסופר בדה"ב ל"ד, א-ו.

[17] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

אל חולדה הנביאה⁴⁸, לו הוא היה שיך לאותה המגמה שעמדה מאחורי תנועת אלה. אם לא התחילו אנשי המגמה הפרו-בבלית עדיין בפעולה מדינית נמרצת ודאי עמדו יחד עם הדוכר שלהם, ירמיהו הצעיר, בצד. בספרות התלמודית המייצגת הרבה פעמים את הגישה המקורית היהודית, נשמרו זכרונות המרמזים על יחס חוגים אלה אל התיקונים ואל הכוונה הפוליטית מאחוריהם ואולי היו במקורות ההיסטוריים שלפניהם שרידים מן הנימוקים שהיו בפי אנשי מתנדי ההתפשטות. הקושי העיקרי בהחזרת השטחים לשליטתם של מלכי דוד היה – כאמור – בהיעדר האוכלוסיה הישראלית. בימי יאשיהו הרגישו שבלי שיבת עשרת השבטים מן הגולה אין אפשרות של גאולה. לכן כשמתדיינים על הבעיה: למה לא פנה המלך אל ירמיהו במקום חולדה, מעלים את הרעיון שהוא היה או בשליחות בחורל, ר' יוחנן אמר "ירמיהו לא היה החם שהלך להחזיר עשרת השבטים"⁴⁹.

ירמיהו התנגד בהחלטיות גם למגמה הפרו-מצרית והזהיר את נציגיה: "ועתה מה לך לדרך מצרים: לשתות מי שחור ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר (ב', יח) ... מה תזלי מאד לשנות את דרכך גם ממצרים תבשי כאשר בשת מאשור" (שם, לו). אין לקוות לתוצאות טובות מההשתלבות למטרות המדיניות של מצרים כמו שגרם כל נסיון לעשות זאת רק לאכזבות ביחס אל אשור בזמנו, כן לא יעזור להם אם יצטרפו היום למצרים ואשור שהיא בירידה מוחלטת. אין ספק שהבעיה הפרו-בבלית בשלב מוקדם זה גרמה תסבוכות, אם אנו מסתכלים בהן לאור האמור בישעיהו ל"ט, אבל עלינו להשתחרר מן הרעיון שהיחה איזו גישה נבואית קבועה וירמיהו קשור לזאת ומחוייב ללכת לפיה. הבעיות של השנים 632–586 היו קרובות אמנם לאלה שהעסיקו את הנביאים בשנות 732–700, אבל ההבדלים הם הקובעים את החלטותיהם. מבחינה זאת כדאי לציין בשוני גישתו של ישעיהו משל ירמיהו כדי שניצע למסקנות אחרות ממה שיוצא ממחקריו של י. קויפמן⁵⁰.

גמחו ההבדל בין הכניעה המוצעת ע"י ירמיהו לבין הצעת התגודותו של ישעיהו: כשעומד רבשקה מול חומות ירושלים הוא אינו מציע כניעה עם תנאים שאפשר היה לקבלם: "עשו אתי ברכה וצאו אלי ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו ושנו איש

⁴⁸ כדאי להבליט שגם דברי תשובתה של חולדה לא היו מעודדים פעולות מדיניות קיצוניות.
⁴⁹ בבלי מגילה י"ד, ב: ראויים לתשומת לב גם שאר הנימוקים שנזכרו שם: "חולדה קרובת ירמיהו הייתה ולא היה מקפיד עליה... מפני שבשנים רחמניות הן".
⁵⁰ ראה במיוחד את הגדרתו בספרו הנ"ל (עמ' 443)... ישעיהו, היה נביא-ישועה; "נחום וחבקיך הם נביאי ישועה. נביאי החורבן יש רק שנים: ירמיהו ויוחזקאל" (שם עמ' 361).

מי בודו עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם ארץ דג ותירוש ארץ לחם וכרמים ארץ זית יצהר ודבש וחזי ולא חמותו" (מ"ב י"ח, לא-לב). במלים אחרות, הוא רצה להפוך את המלך וראשי המדינה לאיזו מין "מעצה יהודית" שתפקידה להכין את הדיפורטציה של האוכלוסיה היהודית לארצות נכריות. לא נחשוב שאנשי חזקיה לא העריכו אל נכון מה מטרתה של הצעה זאת: ⁵¹ להקל על הכובש בביצוע מזימתו בלי שפיכות דם וקרבות גם מצדו. לאזניהם בודאי הגיעו שמועות: מה עלה בגורלם של השבטים שהוגלו מישראל בידי האשורים. אמת, הדיפורטציה בימי סרען-סנחריב לא היה פירושו. הכנה להשמדה טוטלית כמו בימינו; בכל זאת, חיסול המדינה שנתורה לפליטה נחשב בעיניהם כהתאבדות. אין ספק שבמצב כזה גם ירמיהו לא היה מייעץ כניעה לעמו, להיפך - הוא היה מעורר את עמו להתנגדות ולהתאבקות עד טיפת הדם האחרונה.

יש להניח לעומת זאת שבתקופת ירמיהו גם ישעיהו היה מקבל את עמדת ירמיהו: "אם שוב תשובו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרוס ונטעתי אתכם ולא אתוש... ואתן לכם רחמים ורחם אתכם והשיב אתכם אל אדמתכם." (יר' מ"ב, י"ב): ברוח זה ניסה לדבר על לבם גדליהו לפני כן: "אל תיראו מעבוד הכשדים שבו בארץ ועבדו את מלך בבל ויטיב לכם... ושובו בעריכם אשר תפשתם" (שם, מ', ט-י); הוצעו לכם תנאים יותר אנושיים והגיוניים אפילו אחרי עשרות שנים של מאבקים עם בבל, מהאפשרויות בתקופת חזקיהו - ישעיהו. עלינו לתאר לעצמנו שבימי נבופלאסר הוצעו להם תנאים עוד יותר טובים: יש הבדל יסודי בין יחסים מדיניים המתפתחים בשנים בהן השותפים חפשיים לבחור את בני בריתם לבין היחסים שנוצרו אחר שאחד ביניהם מנוצח. משותפת וטבעית היתה גישתם של ישעיהו וירמיהו בנוגע לפולחן בבית המקדש. הם הוכיחו את העם והסבירו שהקרבת אינם מכפרים על עוונות חברתיים, שבין אדם לחברו. אסור שיהיו נעדים בין מעשיהם לבין הפולחן הדתי. גישה דומה מתבטאת גם בדברי אנשי ההלכה בימי התנאים: "עבירות שבין אדם למקום - יום הכיפורים מכפר; עבירות שבין אדם לחברו - אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חברו" (יומא פרק ח. משנה ט).

אולם המצב המדיני בימי ירמיהו יצר בעיות חדשות לגמרי שהיו אמנם קשורות במאורעות של תקופת ישעיהו. בעקבות ניצולה של ירושלים בימי יחזקיהו -

⁵¹ אין כל ספק שבהצעות שהועברו אל חזקיהו נכתב לא היו תנאים אחרים (מ"ב, י"ט, י"ז); חן חן בהתאמה לנוהג המקובל בידי האשורים בעת ההיא.

[19] הדי עלייתה וירידתה של שושלת נבופלאסר

ישעיהו השתרשה האמונה בקרב עמנו שבכוחו של המקדש להגן על העיר.⁵² אנשי יאשיהו, ולפניו גם חזקיהו, השתדלו להשתמש גם במקדש ככוח מלכדי בן שני חלקי האומה: מקום פולחני משותף המקשר שוב את השבטים שהתרחקו אחד מן השני; העובדה שבימי חזקיהו הוסר האיום מעל ירושלים עודדה את המדינאים גם בימי יהויקים-צדקיהו להתנגדותם לבבל בימי נבוכדנאצר: קיוו שתחזור על עצמה ההיסטוריה והאיוב ייאלץ לסגת. פרק ז' בירמיהו מוקדש לבעיה זאת: "הטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשכנח אתכם במקום הזה (ג); אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכול יהיה היכול יהיה היכול יהיה המה (ד); ושכנתי אתכם במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם למן עולם ועד עולם (ז), ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם נצלנו למען עשות את כל התועבות האלה (י) ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו: אשר אתם בוטחים בו ולמקום אשר נתתי לכם ולאבותיכם כאשר עשיתי לשלו והשלכתי אתכם מעל פני כאשר השלכתי את כל אויביכם את כל זרע אפרים" (יד-טו). מקומו של פרק זה בודאי לא פה הוא: הוא משתלב טוב יותר בין כ"ה-כ"ו, אולם נשאר בחלק זה, כי העורכים סדרו את דברי הנביא לפי העקרון שפרקים בהם לא מזכר בכל או אחד ממלכיה במפורש, יש להקדימם. לו ראה ישעיהו סילוף רעיונות דתיים-מוסריים בתקופה זאת היה בודאי גם הוא נלחם באותה החלטיות נגד שימוש במקדש לצרכי מדיניות בלתי הגיונית. לאור הנחות אלו נעין בבעיית "שבעים שנה" ובהגדרות הקשורות במושג זה בירמיהו.⁵³ כונת הנביא היתה לעכב השתלטות דעות בלתי ריאליות שבכוח המקדש להציל את המדינה מן המצב הגורלי שנקלע בו עקב גישתם הבלתי נכונה לעניני מדיניות חוץ. על העם היהודי לדעת שאין הצלה אלא על ידי נקיטת מדיניות הגיונית כלפי הנעשה בסביבתם. המאה הבאה היא של בבל. למספר שבעים אצל ירמיהו, כמו "מאה" היום, הגיעו גם דרך החשיבה עלידי הסתכלות בגורל. עמים ועל יסוד עיון בהתרחשויות של המדינות השולטות בסביבה: שושלת דוד התמידה בעלייתה כשמונים שנה, שושלת סרען החזיקה מעמד בערך מאה שנה, עד מותו של אשורבניסל. מאחר שכונתו היתה להוציא מלבם רעיונות שהודגשו גם על ידי אחד ממתנגדיו, כמו חנניה בן עזור, שהאמין

52. ראת האמור בהערה 42 בקשר לנבואת מליכה המורשתית.

53. ראה את הפרק: "שבעים שנה" במאמרו של ח. מ. ג. גבריהו "על קץ מגין שבעים שנה" ומגן "שבע שבעות", בית מקרא, שנה שביעית א (יג) ניסן תשכ"ב (עמ' 78-83).

בירידת קרנה של האימפריה הבבלית החדשה כעבור שנתים⁵⁴, חיפש ירמיהו הגדרה המרחיקה את קיצה של שושלת זאת. מטרתו היתה למנוע נקיטת מדיניות הן בארץ הן בגולה העשויה רק להחמיר את מצבם.

יסוד הרעיון שלו לא היה השעבוד והחורבן; לראשון אפשר היה למצוא הקלה על ידי מציאת פתרון לדר־קיום בשלום עם בבל ואת השני אפשר היה למנוע אפילו ברנע האחרון. על ידי צעדים המפייסים את בבל⁵⁵.

א. ברור שכבר בימיו היו אנשים שהתחילו להבין את דבריו באופן מילולי וחישבו התחלת "שלטון בבל" משגת עלייתו לשלטון של נבופלאסר בשנת 627, בשלש עשרה של יאשיהו, וכתוצאה מכך חיכו כבר עשרים שנה לפני הופעת הסימן הראשון הממשי להגשמת נבואתו בענף ערלה של שושלת בבל, פירושו שבמועד חיסולה של שושלת זאת, הוא בשנת 557, ציפו לראות צעדי הנאולה. כתוצאה מחישוב כזה אנו מתקרבים יותר להבנת פרקי מקרא שמוצאם אינו ברור מבחינת הזמן: אולי פרקים בחלקו השני של ישעיהו מיוסדים על חישוב כזה. גם אין מן הנמנע שפרק ט' בדניאל קשור בחישוב זה: עובר המועד המצופה, שנת 557, והנאולה מאחרת לבוא, לכן מוצא דניאל פתרון בהכפלת "שבעים שנה" בשבע.

ב. המועד האפשרי השני הגיע בחיסול שליט בבל שירש את שושלת נבופלאסר. בשנת 536 מלאו שבעים שנה מתחלת עלייתו לשלטון של נבוכדנאצר: 606–536.

ג. המועד השלישי היה הקמת בית המקדש בשנת שתיים לדריש: שבעים שנה מחורבן בית המקדש: 586–516.

אלו המועדים שחזקו את האמונה בקרב עמנו שאכן צדק הנביא בדברו על תקופה מסוימת כסיום שלטון הזר ותקומת מלכות דוד שנפלה.

על כל פנים היה תפקיד מיוחד בתולדות עמנו לשיטה זאת של קביעת ודחיית מועד התחיה. ההתאכזבות ההכרחית לא יכלה להקטין ערכה. וגרמה רק לדחיית המועד המיוחל.

בימי עליית שלטונם של החשמונאים שימש כגשר רעיוני ספר דניאל בהתאם לפירוש לפרק ט'.⁵⁶

האכזבות משלטון זה, ההתנוונות שבאה אחריו מהר מאד גם כן לא עקרה את האמונה מלבו של העם היהודי: בוא תבוא פעם הנאולה ולא תאחר.

54. יר' כ"ח, א–ד.

55. "הרגיו אשר יביא את צוארו בעל מלך – בבל ועברו והנחתי על אדמתו נאם ה' ועבדו וישב בה (שם כ"ז, יא)".